

Böngészés a levéltárban

Szig. biz. történelem

Budapest Főváros Levéltárának legrégebbi irata az óbudai káptalan birtoklevele, kelt a XIV. században, a legújabb a fővárosi tanács végrehajtó bizottsági ülésének a jegyzőkönyve, kelt 1979. október 10-én. Néhány lépésre a levéltártól a Ferencsek templomán egy bevésített vonás mutatja, meddig ért a víz, amikor 1836-ban kiöntött a Duna. Óhatatlan a gondolatársítás: ha a levéltár őrizte iratok átöröknék a falakat és ki-zúdulnának a Bazilika pincéiből és az új hűvösvölgyi raktárpületből is, meddig terjedne a papíradat?

A határok

Minden elhivatott levéltáros siráma: oly sok az irat, hogy *rendezhetetlen, és kutathatatlan* vált. S ezután felpanaszolják, mily sok izgalmas anyag rejtőzhet még odakinn az irattárakban és magángyűjteményekben.

Dr. Ságvári Ágnes, a budapesti levéltár főigazgatója az ambivalencia megszüntetésére pontos választ szeretne a kérdésre: *hol az értékhatár?* A levéltári rendelet — mint erről már beszámoltam — a történeti értékű dokumentumok megőrzését írja elő. Tudományos meghatározás híján azonban a történeti érték nem egyszer egyéni megítélés dolga. Ennek folytán egy irattáros félve kuporgathat sok-sok bizonylatot, de zúdába küldheti a történetirót eligazító okiratokat. A fővárosi levéltár részt vesz a gyűjtőköréhez tartozó intézmények iratszelejtésében, de a kör *kerülete túl nagy. Ő a felelős* egyrészt a fővárosi tanács hatásköréhez tartozó szervek iratkezeléséért. Másrészt a levéltár területi jellegű, és ily módon országos nagyvállalatok ügyintézési és gazdaságtörténeti iratai is a raktáraiba kerülnek.

„A múlt rendszerben alig érdekelte a Fővárosi Levéltárat, hogy Kowald fest és tisztít, a Patyolat azonban nekünk iratokat szolgáltat — mondja Ságvári Ágnes. — Még egy határt kellene húznunk. Döntsük el; elég-e annyit tudnunk, hogy a Patyolat gépei mennyi ruhaneműt mosnak, vasalnak, és eltérünk egy-egy felvevőhely forgalmáról készült kimutatástól — vagy sem. Kicsit sok nekünk a 2340 szerv — termelő és szolgáltató vállalat, oktatási, kulturális és egészségügyi intézmény — a fiókjaikat és telepeiket nem is számolva. A begyűjtött 15 kilométernyi anyagot kívül még 10 kilométernyi van odakinn.” Most, hogy a hűvösvölgyi raktár végre felépült, hozzálátnak a kerületi tanácsok és néhány nagyvállalat iratanyagának az átvételéhez. Tavaly például a Ganz-MÁVAG-tól kaptak „szocialista kori” okmányokat, idén pedig a Csepel Vas- és Fémművek vezérigazgatóságának az 1947 és 1969 közötti irataihoz jutottak.

Korszakhatárokat is át kellene végre lépniük! A levéltárakban például a kutatók kezükbe vehetik — ha nincs mikrofilm másolat — a hátyára írt okleveleket. De az 1919 utáni dokumentumokat csak engedéllyel nézhetik át, és az 1945 óta keletkezett anyagokra kivált nehéz betekinteni. Úgy gondolom, hogy a szocialista korszak iratait végre összegyűjthetnék és hozzáférhetővé tehetnék. Ha a jelenünk nyitott, miért ne lehetne a közelmúltunk is az? Elvégre van mit felmutatnunk, és van erőnk, hogy szembenézzünk tévedéseinkkel.

A főigazgató megfontoltan válaszol: „Bizony ellentmondó, hogy *sürgetik közvetlen hagyományaink feltárását; általános rendelkezések pedig akadályozzák a kutatásokat. A szocialista korszak történetírásához a felszabadulást követő húsz esztendő anyagát is felszabadíthatnák.*”

A kezdeti lépések megtörténtek, a szocialista kor kutatói egyre több segídelethez jutnak a levéltárban. Halasi László most készíti például a Budapesti Közzélet Névmutatót 1945—1950-ig, amely 1949-ig a Nemzeti Bizottság és 1949-től a néprontbizottság tagjait mutatja be. Már folyik az adatgyűjtés Budapest fel-

szabadulás utáni történetéhez. Szerkesztésével Ságvári Ágnes bízta meg.

A gyűjtés

A levéltáron kívül őrzött, s korunkból származó iratokat igen féltik. Tudnak róla, hogy az első évek igen sok anyaga megsemmisült. Dr. Meggyesi László főlevéltáros, az egyik leglelkesebb iratmentő elárulja, hogy sokszor a kutató vagy az irattáros ösztönének köszönhető, ha a papírhalmoból kiemelhet egy köteget, amelyben történelmi adalékok is vannak. Így mentették meg a zúdtától a budapesti Tüdőgondozó Intézet 1944 és 1976 közötti iratait: a TBC leküzdésének dokumentumait. Kivált a Vegyes feliratú irattartók a gyanúsak — magyarázza el a főlevéltáros. Igen gyakran találni bennük munkásmozgalmi anyagot is. Ő a selejtezéskor döbönt rá, hogy a fegyelmi ügyek mennyire híven érzékeltetik egy kor atmoszféráját. Az ötvenes években mint rémhírterjesztőt vonhatták felelősségre, aki azt állította, hogy nincs krumpli a piacon. (S egy másik kuriózum: a zab ára titkos volt.) Akár a fegyelmi tárgyalások, a munkaiügyi iratok is igen beszédesek. Ime egy, amelyre a Fővárosi Gázműveknél bukkantak. 1922-ben A. L. Szegényház utcai lakos kérelmet nyújt be „tisztviselő állás elnyerése végett”. A. L. felsorolja kiváló képességeit és jótulajdonosságait. Így kínálja magát: „A commun megbuktatása iránt a kalocsai ellenforradalomban tevékeny részt vettem”. Nyomozóként is működött. Bizonyára használható feljelentő lett belőle, mert — a Gázművek többi iratából kiolvasható —, mindig volt ember, aki az igazgatóságának a szakszervezeti és a szociáldemokrata párti megmozdulásokról beszámolt vagy vádaskodott. S e jelenteseket azonnali elbocsátások követték.

A Gázműveknél találták meg azt az ultimátumot, amelyet a Gázgyár munkástanácsa 1956. november 1-én a nehézségekre hivatkozva küldött, hogy november 5-ig „kapcsolja le az összes ipari fogyasztókat”. Más se hiányzott volna a termelés teljes megbénításához! Apó, munkástanács: a levéltárnak van egy névtelen adakozója, aki eljuttatta hozzá ellenforradalmi gyűjteményét: munkástanácsai jegyzőkönyveket és röpiratokat. Az irattárakban kevés az ilyen forrás. De nem szívesen ássák elő az ötvenes évek elejéről való anyagokat sem, a jegyzőkönyvekben megemlítt személyek érzékenységére tekintettel. En se írok nevéket a következő ismertetésbe.

Budapest Főváros Tanácsának alakuló ülése 1950. november 3-án lényegében a második volt, mert szeptember 19-én az ideiglenes tanács már megtárgyalta Budapest városrendezési tervét. Az első ülés az akkori idők Janus-arcát mutatta. A városrendezés elvei a lehető leghaladóbbak. Érvényre akarják juttatni a város természetadta szépségeit. Megszüntetnék a bel- és külvárosok építészeti és ellátási ellentmondásait. Kitelepitnék a belső területekről az elavult, zavaró, bűzös üzemeteket. Parkokkal, terekkel lazítanák a belső városrészek túlszűfolttságát. A gyógyforrásokat, a gyógyvidéket, az építendő sporttelepeket pedig a lakosságnak adnák felüldülésül.

A nagyvonalú program végrehajtási terve azonban *kiszzerű*, talán azért, mert kevés a pénz. Talán azért, mert a „20. megye” szerény akart lenni. Igen kevés lakást terveztek, sőt a kevés alternatívájaként még kevesebbet.

A vitából: egy józan ember tiltakozik, hogy a szemétegetőre kevés az előirányzott 30 millió. Az elnök letorkolja: „Ne vitakozzunk, a 30 millió csak egy szám”. Egy gyanakodó hozzászóló hallotta, hogy az óvodák és a napközik építését azért hagyták abba, mert elfelejtettek ablakokat tervezni. Az elnök megnyugtató: Nem azért maradtak félbe a munkálatok, hanem „mert a kormányzat így intézkedett”. Egy javaslat: „Ne hozzuk nyilvánosságra a vitát”. Az elnök megnyugtatója: „Semmi esetre

se kerülhet nyilvánosságra”. Elvégre „nem tudjuk, milyen szempontokat kapunk az illetékes fórumoktól”. Akik ott ültek, azok átértékelték — hiszen sokszor, elmondták nekik —, hogy történelmet csinálnak. Azt hitték volna, hogy a történelem szigorúan bizalmas?

Szabó Klára levéltáros 1950—1970-ig összeállította a fővárosi tanács vb-üléseinek a napirendjét. A tanácsülések — amelyek már rég nem szigorúan bizalmasak — kiadásra várnak.

A szolgáltatások

Tanácsi levéltár lévén, *ügyfélszolgálat* is van. Magánemberek jönnek magányeikkel. Itt lényegében minden hivatalos iratuk másolatához hozzájuthatnak. A nyugdíjazáshoz megkaphatják a tanonc- és segédidő igazolásokat, s hogy mikortól meddig űzték az ipart. Horváth Jenő elmondja, hogy sokszor itt is „kutatniuk” kell, mert az ügyfél rosszul írja le volt mestere nevét és más ipartestületet jelöl meg mint ahová tartozott. A múlt rendszerben a munkakönyveket az előjáráságon őrizték. A levéltár tőlük örökölte azt, ami megmaradt. Sajnos a volt háztartási alkalmazottak cselédkönyveinek 90 százaléka elveszett. S egy furcsa eset: megmentették egy 80 éves völegény házasságát, mert a 75 éves menyasszony egy héttel az esküvő előtt kosarat adott. Félt, hogy bigámista áldozata lesz. Szerencsére megtalálták a völegény negyven esztendeje felbontott első házasságának a periratait.

A kutatóteremben egy történetés éppen visszaad egy iratgyűjtést Pest-Buda és Óbuda egyesítéséről. Belelapozgatok. A 34 tagú egyesítő bizottság igen körültekintő volt, nemcsak a három város pecsétjének az egybeolvasztásáról gondoskodott, hanem a hivatalokérol is. Felmérték az ügyek jellegét és számát, természetesen a hozzájuk tartozó hivatalnokokét is. Összeírták a városrészek adóbevételeit, lajstromot készítettek 300 virilistáról. A legnagyobb adófizetők között ismerős nevek; a századfordulón nagyüzemek tartoznak majd hozzájuk.

Mit kutatnak itt mostanában? A kerületek történetét, Budapest köztisztaságának múltját. A műemlékvédőket a Szépitő Bizottmány hagyatéka érdekli.

És máris ott vagyunk a levéltár egyik legérdekesebb részében: a *terv- és térképtárban*. A térképek is beszélnek, a város történetéről a maguk nyelvén. Egy kutatónak kikészítettek egy 1828-as térképet. Mily kevésbé lakott volt akkoriban a két város, Buda és Pest! Magasabb beépítés csak a Vár körül és a Belvárosban volt. Harrach Erzsébet elmondja, hogy ők őrzik Ybl Miklós 8 ezer darabos hagyatékát, abból 7500-at sajnos a Bazilika pincéjében, nem a legeszményibb körülmények között. Az Operaház rekonstrukciójához csak elő kell venni az eredeti terveket. Pest városa ugyanis 1808-ban igen bölcsen az építési engedélyt a tervek bemutatásához kötötte.

A tervtár anyagát a városrendezők is felhasználják. Régi térképeken megfigyelték például, hogy Kőbányán bemélyedések és barlangok vannak. S köztudomású, hogy azóta egy pincerendszer is kiépült. A Bányászati Kutató Intézet feltérképezte a barlangokat, üregeket és pincéket. Így nem érheti meglepetés az építőket az alapozáskor, s az is megtudható, hogy mely pincék használhatók raktárként. Most készül el a kutatások megkönnyítésére a tervtár számítógépes feldolgozásra alkalmas nyilvántartása. Összeállítottak egy nemzetközi gyűjteményt is 29 főváros több ezer lelőhelyéről, ahol e városok építési okmányait és adatait tárolják.

A levéltárban úgy játszhat az ember az idővel, akár egy modern drámaíró. Oda-vissza sétál benne.

Az időben való „kalandozás” itt *munkamódszer*. Ságvári Ágnes Max Bloch szavaival bücsülök. „A jelen megismerése feltételezi a múlt megértését.”

Kovács Judit